

ПЕРШАЯ ЗГАДКА ПРА “МОСКАЛЯ” Ў МЕТРЫЦЫ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

АЛЯКСАНДР КАЗАКОЎ

Анотацыя: Артыкул прысвечаны ранняй гісторыі слова “маскаль” як адной з формаў назвы жыхароў Маскоўскай дзяржавы. Разгледжаныя акалічнасці першай яго згадкі ў Вялікім Княстве Літоўскім, якая датуецца 1536 годам.

Ключавыя словы: маскаль, Вялікае Княства Літоўскае, Метрыка, Ганна Насілоўская.

THE FIRST MENTIONING OF “MOSKAL” IN THE METRICA OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

Abstract: The article examines the early history of the word “moskal” (москаль) as a form of the Muscovy inhabitants’ name. It discusses the circumstances of its earliest mentioning in the Grand Duchy of Lithuania (1536).

Keywords: Moskal, Grand Duchy of Lithuania, Metrica, Hanna Nasiloŭskaja.

Сёння слова “маскаль” найчасцей тлумачыцца як пагардлівая мянушка рускіх у беларусаў і ўкраінцаў. Аднак такую канатацыю яно мела не заўсёды. Ранняя гісторыя гэтага наймення вывучана слаба. На думку расійскага ўсходазнаўцы XIX стагоддзя Аляксандра Казем-Бека, яно паходзіць ад цюркскага этноніма *mosgkowlu*, які ўвайшоў ва ўкраінскую мову (Kazem-Beg, 1851: 470). Але гэта гіпотэза, заснаваная на сугуччы словаў, не падмацоўваецца крыніцамі. На думку складальнікаў зтымалагічнага слоўніка ўкраінскай мовы (1989: 519), маскаль – гэта польскае запазычанне.

У пошуках вытокаў наймення маскаль неабходна звярнуцца да яго самых ранніх згадак у крыніцах. Першая з іх датуецца 1389 годам і зафіксаваная ў Кракаве ў лацінамоўных судовых кнігах (Ulanowski, 1884: 341, 349). Другая, у форме *Maczkal*, сустракаецца ў Закарпаці ў XV стагоддзі (Чучка, 1970: 36). У абодвух выпадках слова, якое нас цікавіць, выступае ў якасці антрапоніма (відаць, мянушкі), прычым згадкі храналагічна адарваныя ад пачатку пастаяннага ўжывання наймення маскаль (XVI стагодзе). Гэтыя акалічнасці прымушаюць сумнявацца, што гаворка сапраўды ішла пра выхадцаў з Вялікага Княства Маскоўскага.

Ужыванне формы маскаль на тэрыторыі Беларусі найперш патрапіла пад увагу мовазнаўцаў. Некалькі прыкладаў знаходзім у працы Мікалая Бірылы, прысвечанай беларускай антрапаніміі (1966: 236). Самы ранні з іх датуецца 1577 годам і зафіксаваны ў Магілёве. У гістарычным слоўніку беларускай мовы (1999: 166) прыведзены выпадак 1582 года (Менскі павет), а таксама некалькі пазнейшых.

Шэраг прыкладаў выкарыстання на беларускіх ды ўкраінскіх землях наймення *москаль* і вытворных ад яго словаў прыводзіць расійскі гісторык Канстанцін Ерусалімскі ў сваім грунтоўным даследаванні, прысвечаным маскоўскай эміграцыі ў Вялікае Княства Літоўскае і Польшчу перыяду другой паловы XVI – пачатку XVII стагоддзяў (Ерусалімскі, 2011). Звернемся да аднаго з іх.

У траўні 1536 года Ганна Насілоўская, удава Яна Войцехавіча Насілоўскага, скардзілася на сваіх дзевераў Юрыя і Войцеха на судзе пад старшынствам Мацея Яновіча (Клочкі). Акрамя іншых “крывд”, Ганна абвінавачвала Войцеха ў тым, што ён зняволіў і сілай утрымліваў у сябе яе цівуна: “он мощно кгвальтотъ тивуна моего Ходора *москаля* (курсіў мой – А.К.) з двора моего взял и его выдати, и справедливости с ним вчинити не хочет” (Lietuvos Metrika, 1995: 148; Ерусалімскі, 2011: 917). Войцех сваю віну адмаўляў. Паводле яго словаў, Ходар прыйшоў да яго па ўласнай волі. Дзяк, які складаў дакумент, фіксаваў словы абодвух бакоў калі не даслоўна, то, відаць, блізка да тэксту і, што

важна, ад першай асобы. Выдаўцы гэтай кнігі Метрыкі перадаюць такія маналогі як простую гаворку, беручы яе ў двукоссі. Таму наўрад ці варта сумнявацца, што слова *москаль* было вымаўлена Ганнай і дакладна перададзена дзякам, а не з’яўлялася крэатурай апошняга.

У тагачасным афіцыйным дыскурсе Вялікага Княства Літоўскага (у гаспадарскіх прывілеях, судовых актах, дакументах уліковага характару, перапісцы найвышэйшых ураднікаў і манарха) адносна жыхароў суседняй дзяржавы ўжывалася назва *москвитин* (зрэдку – *москвич*), а ў множным ліку – *москвичи*, *москва*. Варта адзначыць, што кваліфікаваць гэтыя найменні як этнонімы няма дастатковых падстаў. На першую палову XVI стагоддзя, ды і ў больш познія часы, гэта, хутчэй, палітонімы ці этнахаронімы, у залежнасці ад кантэксту.

Вяртаючыся да казуса 1536 года, варта падкрэсліць, што маскалём Ходара назваў не супрацоўнік вялікакняскай канцылярыі ці мясцовы дзяк, а Ганна, у якой ён служыў цівуном. Відаць, гэта быў вульгарызм, які па зразумелых прычынах у мове актаў не выкарыстоўваўся. Тут жа ён у афіцыйны дакумент усё ж патрапіў з-за таго, што дзяк імкнуўся дакладна перадаць словы ўдзельнікаў судовай справы. Кантэкст, у якім было ўжыта найменне *москаль*, не дае нам падстаў меркаваць пра яго адмоўную канатацыю.

У Метрыцы ад самага пачатку яе вядзення і да 1536 года іншага прыкладу ўжывання слова *маскаль* мы не знаходзім. Такім чынам, выпадак 1536 года з’яўляецца самай ранняй з вядомых на сённяшні дзень згадак гэтай формы на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага. Паходжанне Ганны Насілоўскай, якая яе выкарыстала, застаецца нявысветленым.

Бібліяграфія

1. Бірыла, Мікалай (1966). *Беларуская антрапанімія: Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы*. Мінск: Навука і тэхніка.
2. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы* (1999). У 31 т. Т. 18. Мінск: Беларуская навука.
3. Ерусалимский, Константин (2011). *Московиты в Польско-Литовском государстве второй половины XVI – начала XVII в.*: дис. ... д-ра ист. наук: 24.00.01. Москва: РГГУ.
4. *Этимологічний словник української мови* (1989). В 7 т. Т 3. Київ: Наукова думка.
5. Чучка, Павел (1970). *Антропонимия Закарпатья*: автореф. дис. ... д-ра филолог. наук: 10661. Киев: КГУ.

6. Kazem-Beg, A. (1851). "The Derbend-Nâneh or the Histoty of Derbend", *Mémoires de l'Académie impériale des sciences de St. Petersbourg*. T. 6: 435–711.

7. Lietuvos Metrika (2009). *Kn. nr. 20 (1536–1539). Užrašymų knyga 20 (1536–1539)*. Parengė R. Ragauskienė, D. Antanavičius. Vilnius: LII leidykla.

8. Lietuvos Metrika (1995). *Kn. nr. 225 (1528–1547): 6-oji Teismų bylą knyga (XVI a. pabaigos kopija)*. Spaudai parengė S. Lazutka, Ir. Valikonytė ir kt. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla.

9. Ulanowski, Boleslaw, ed. (1884). *Antiquissimi libri iudiciales terrae Cracouensis. Starodawne prawa polskiego pomniki*. T. 8. Cz. 1. Kraków: komisja prawnicza Akademii umiejętności.